

SÍK ENDRE

FEKETE AFRIKA TÖRTÉNETE

(AUTOREFERÁTUM)

I.

Tanulmányozás tárgyául Afrika egy meghatározott részének, — az afrikai kontinens területének mintegy négyötödét kitevő, az északi szélesség 20°-ától délre fekvő Tropikus és Délafrika („Fekete Afrika”) országainak — történetét választottam. Tettem ezt azért, mert az Afrika e részét lakó népek történelmi fejlődésének utait és történelmi sorsát maga a történelem kapcsolta szorosán össze: mert ezen országok és népek történetének számos olyan specifikus vonása és momentuma van, amelyek közösek mindezen országok és népek számára s ugyanakkor eltérőek más gyarmati országok és népek — köztük az észak-afrikai országok és népek — történetének jellemző vonásaitól.

II.

Afrika történetével sok ezerkönyv foglalkozik. De e könyvek szerzőinek túlnyomó többsége az afrikai országok történetét az európai hódítók szemszögéből tárgyalja, magukat az afrikai népeket nem mint a történelmi folyamat szubjektumait, hanem mint annak objektumait tekinti. Én, ezzel ellentétben, az afrikai országok története szubjektumainak elsősorban magukat az afrikai népeket tekintem és csak másodsorban azokat az európai gyarmatosító nemzeteket, amelyek Tropikus és Dél-Afrika történetének színpadán csak a XV., sőt alapjában csak a XVI. században jelentek meg.

III.

De van-e egyáltalán az afrikai népeknek saját történetük? Lehet-e beszélni az afrikai népek történetéről az európaiak behatolása előtt, ha tekintetbe vesszük, hogy addig az időpontig primitív, a külvilágtól elszigetelt életet folytattak?

Az afrikai népek többsége az európai behatolás előtt valóban nem kapcsolódott még be a történelmi világfolyamatba. Ezek története inkább a néprajzi, mint a történelmi tudomány területéhez tartozik. Ezeknek a népeknek, az európai behatolás előtti időkről szólva, inkább csak előtörténetéről („Vorgeschichte”) beszélhetünk. De: 1. ezt az „előtörténetet” is tanulmányozni

kell és 2. Tropikus Afrikában a primitív törzsek mellett olyan népek is élnek, amelyeknek már réges-régen az európaiak behatolása előtt megvolt a maguk állama és kialakult, vagy legalábbis kialakulóban levő rabszolga- vagy feudális rendszere, amely népeknek tehát megvan a maguk ókori és középkori története. Ide tartoznak: Etiópia, Nyugat-, Közép- és Kelet-Szudán számos országa és még több más.

IV.

Ez a kiindulás — hogy ti. Afrika történetét elsősorban és mindenekelőtt mint az afrikai népek történetét teszem vizsgálat tárgyává — és csakis ez a kiindulás — teszi lehetővé Afrika történetének helyes, tudományos feldolgozását és ismertetését, ami eddig hiányzott. Csaknem mindaz, amit Afrika történetéről eddig írtak, a legjobb esetben egyoldalú vagy legalábbis hiányos — tehát helytelen és tudománytalan —, túlnyomó részben pedig egyenesen hamis.

Az Afrika történetével foglalkozó általános irodalomban három különböző tárgyalási móddal találkozunk. A szerzők túlnyomó többsége nem az afrikai országok és népek történelmét tanulmányozza és ismerteti, csupán az afrikai országok meghódításának és gyarmatosításának történetét. Egyesek közülük az egyes afrikai gyarmatbirodalmak történetét — illetve a gyarmatosító hatalmaknak Afrika felosztásáért egymással folytatott harca történetét — adják (példa: H. H. Johnston, *A History of the Colonization of Africa by Alien Races*, Cambridge, 1913), mások egyes gyarmatok vagy gyarmatesoportok történetét (példa: C. P. Lucas, *Historical Geography of the British Colonies*, vol. III—IV., London, 1894—1897). A harmadik (viszonylag ritka) tárgyalási mód: az egyes afrikai népek és országok történetének egyenkénti, kikülönített tárgyalása (példa: Heinrich Schurtz, *Afrika in Helmholt's Weltgeschichte*, Bd. III.).

E három tárgyalási mód mindegyike hiányos, egyoldalú s ezért helytelen. Afrika története nem merül ki az európaiak behatolásának történetében, az egyes afrikai országok és népek történetét viszont nem lehet megérteni elszakítottan a gyarmatosítóknak Afrika különböző részeiben folytatott hódításai és egymásközötti harcai történetétől. Ahhoz, hogy Afrika történelmi fejlődését helyesen és a maga teljességében mutassuk be, az Afrika történetét tárgyaló általános munkának képet kell adnia az egyes afrikai országok és népek történetéről is, minden egyes gyarmat történetéről is, az egyes európai gyarmatosító hatalmak gyarmatpolitikájának és gyarmatosító tevékenységének történetéről is, a hatalmak egymásközötti harcának történetéről is.

Ilyen általános Afrika-történetet igyekeztem adni a jelen munkában, olyat, amely Tropikus és Dél-Afrika történetét kimerítően tárgyalja — kimerítően, nem a történelmi tények és események tekintetében, de abban a tekin-

tetben, hogy figyelembe veszi mindazokat a szempontokat, amelyeket Afrika történetének írásánál véleményem szerint figyelembe kell venni.

V.

Fentiekből folyik, hogy Afrika történetét minden egyes történelmi időszakon belül azok szerint a körzetek szerint kell tanulmányozás tárgyává tennünk és ismertetnünk, amilyen körzeteket az adott időszakban maga a történelmi folyamat kialakított. Más szóval:

1. Afrika történetének tanulmányozásánál és ismertetésénél mindenekelőtt abból kell kiindulnunk, hogy ez a történelem különböző korszakokra és időszakokra oszlik, nem pedig a kontinens fizikai-földrajzi, vagy (jelenlegi) politikai földrajzi felosztásából.

2. Minden egyes történelmi korszakra vonatkozólag meg kell állapítanunk, milyen körzetek alakultak ki a kontinensen magának a korszaknak jellege, a történelmi események következtében, különböző helyzetet teremtve, különböző feltételeket hozva létre a kontinens különböző részein.

3. Ezekon a történelmi körzeteken belül, amelyek mindegyike számos országot és népet zárt magába, az egyes országokat és népeket úgy kell egymástól elhatárolnunk, ahogy azok e korszakban a valóságban elhatárolódtak egymástól. Először meg kell vizsgálnunk az adott körzetnek, mint egésznek, az adott korszakbani (időszakbani) fejlődése történetének általános momentumait, ezután lehet és kell áttérnünk az adott körzet minden egyes (akár afrikai, akár gyarmati) államegysége e korszakbani történetének tanulmányozására (vagy ahol állam még nincs, annak megállapítására, hogy milyen ismeretekkel rendelkezünk az adott körzetet az adott korszakban benépesítő egyes népek és törzsek helyzetét, fejlődését, mozgulatait illetőleg).

VI. PERIODIZÁCIÓ

1. Az első nagy határátkelő Tropicus és Dél-Afrika történetében természetesen az európai hódítók behatolása, mint amely a kontinens összes népeinek további történetére végzetes következményekkel járt. E pontban Afrika történetének periodizációja összeesik a világtörténelem általános periodizációjával. Az általános történelem Amerika felfedezésétől számítja az újkort. Afrika számára ilyen határátkelő az afrikai partok felfedezését, az indiai tengeri út megnyitását (a Jóreménység fokának Vasco da Gama által történt körülhajózását) kell tekinteni.

2. Ugyancsak világos, hogy a portugálok felfedezéseit követő korszak Tropicus és Délafrika számára a rabszolgakereskedelem korszaka volt. (Ami megint csak összeesik az általános történelmi periodizációval, ahol az újkor első szakasza mint az eredeti tőkefelhalmozás korszaka szerepel).

3. Kérdés: hol végződik Afrika számára a rabszolgakereskedelem korszaka? Mikor, mivel kezdődik és milyen új szakasz Afrika történetében és mik Afrika újkori történetének további határkövei? Tekinthejtük-e azokat a fordulópontokat, amelyek a fejlett országok és népek történetének menetét döntően befolyásolták, ugyanilyen történelmi fordulópontoknak az elmaradt afrikai országok és népek számára is?

Ha egyenként megállapítjuk s aztán egymással szembeállítjuk 1. a legjelentősebb afrikai államok, 2. az államot még nem alkotó legjelentősebb afrikai népek és törzsek és 3. az egyes afrikai gyarmatok történetének legfontosabb fordulópontjait, a következő eredményre jutunk:

a) Tényként kell megállapítanunk, hogy Afrika újkori történetének fordulópontjai nagyban és egészben összeesnek az általános történelem fordulópontjaival.

b) Némi eltérés mutatkozik az általános sémától az ipari kapitalizmus és az imperializmus időszaka közötti átmenet tekintetében. Az általános történelemben a határkő 1870. Afrikában nem a hetvenes évek eleje, hanem a hetvenes évek vége, a nyolcvanas évek eleje játszott döntő szerepet. Ez az eltérés azonban annyira jelentéktelen, hogy a jelen munkában — tekintetbe véve annak jellegét és rendeltetését — nem tartottam szükségesnek azt, hogy ezt az eltérést kihangsúlyozzam.

c) Ugyanakkor Afrika számára különleges fontosságú, új korszakot kezdő történelmi határvonalnak kell tekintenünk — az imperializmus időszakán belül — a századfordulót, amely Afrika elfoglalásának és első imperialista felosztásának befejezését jelzi.

Periodizációnk ily módon nagyban és egészben összeesik a világtörténelem általános periodizációjával, jelentéktelen eltérésekkel az újkoron belül. Ezért — Afrika történetének az általános világtörténelemmel szoros párhuzamban való tárgyalása érdekében — célszerűbbnek láttam könyvemben az általános világtörténelmi periodizációt teljes egészében megtartani (1789—1870—1900—1918—1939—1945).

Ebből kiindulva Fekete Afrika történetében az alábbi korszakokat (időszakokat) kell megkülönböztetnünk:

I. Fekete Afrika az európaiak behatolása előtt (Fekete Afrika története az ókorban és a középkorban, a XV. század végéig).

II. A rabszolgakereskedelem korszaka (XVI—XVIII. század).

III. Fekete Afrika elfoglalásának és felosztásának korszaka (XIX. század).

a) A korszak első szakasza (kb. 1789—1850).

b) A korszak második szakasza (kb. 1850-től a hetves évek végéig).

c) A korszak harmadik szakasza (a hetvenes évek végétől a századfordulóig).

IV. Fekete Afrika az imperializmus igájában.

- a) Afrika felosztásának befejezésétől az első világháború végéig (1900—1918).
- b) Fekete Afrika a két világháború között (1918—1939).
- c) A második világháború és a gyarmati rendszer bomlása.
 1. Fekete Afrika országainak helyzete és szerepe a második világháborúban.
 2. A gyarmati rendszer bomlása Fekete Afrikában.

V. A függetlenné vált afrikai országok első lépései.

VII. KÖRZETEKRE OSZTÁS A KÜLÖNBÖZŐ TÖRTÉNELMI KORSZAKOKBAN

1. Tropikus és Dél-Afrika népeinek történetét az európai behatolás előtti korszakban az afrikai népek letelepedési körzeteinek — vagyis Afrika néprajzi térképének — figyelembevételével kell tanulmányozni és ismertetni.

2. A rabszolgakereskedelem korszakának tanulmányozásánál és tárgyalásánál Fekete Afrikát mindenképp előtt két részre kell osztanunk: 1. az európai behatolás által már érintett és 2. a külvilágtól egyelőre még elszigetelt körzetekre. Az első csoportba tartoznak: a portugál behatolás három körzete (1. Kongó és Angola; 2. a keleti partvidék; 3. Etiópia); a nyugat-afrikai partvidék, a Fokföld és Madagaszkár. A második kategóriába tartozó körzetek közül különösen az afrikai népek által alkotott államok három csoportját kell kiemelni, melyek ebben a korszakban nagy szerepet játszottak. Ezek: 1. a Szudán államai; 2. a Guineai partvidék és a Szudán között létrejött államok (Ashanti, Dahomé) és 3. a Wahuma államok.

3. Az ipari kapitalizmus korszakának (1789—1870), valamint az imperializmusba való átmenet korszakának (1870—1900) vizsgálatánál és tárgyalásánál Fekete Afrikának azokra a körzetekre való beosztásából kell kiindulnunk, amelyeket az európai területrablók hódító hadjáratai és egymás közötti harcai határoltak el egymástól. Ennek megfelelően a következő hét körzetet kell megkülönböztetnünk: 1. Nyugat-afrika; 2. Nyugati- és Közép-Egyenlítői-Afrika; 3. Dél-Afrika; 4. Keleti-Egyenlítői-Afrika; 5. Kelet-Szudán; 6. Afrika északkeleti sarka (Etiópia és Szomáli); 7. Madagaszkár.

4. Afrika első felosztásának befejezése után, vagyis a huszadik században, az afrikai országok és népek legújabbkori történetéről csak úgy alkothattunk magunknak teljes és helyes képet, ha a kialakult gyarmatbirodalmak és azokon belül az egyes gyarmatok politikai és gazdasági helyzetéből indulunk ki, számba véve természetesen azokat a változásokat, amelyek az első, majd a második világháború után az afrikai gyarmatok bizonyos mértékű újr felosztása következtében álltak be.

VIII.

A polgári történetírás büszkén vallott elve: „Sine ira et studio” a marxista történetíró számára elfogadhatatlan, mert hazug és helytelen. Hazug, mert a valóságban soha egyetlen történetíró sem volt és nem is lehet pártatlan. Akarva vagy nem akarva, tudatosan vagy öntudatlanul minden történetíró egy meghatározott osztály érdekeinek és ideológiájának kifejezője. S helytelen ez az elv és számunkra elfogadhatatlan, mert mi is egy osztály — a munkásosztály — érdekeinek kifejezői lévén, nemcsak megmagyarázni akarjuk a világot, de megváltoztatni is. Mi nem számolhatunk be semleges kutatók módjára „harag nélkül” olyan történelmi tényekről, mint pl. a Belga Kongó lakosságának Lipót király uralma alatt egyesek szerint 25, mások szerint 40 millió főről 8 millió főre történt leapadása, vagy mint a 85 ezer főt számláló herero törzsből 66 ezer embernek a német gyarmatosítók által 1904—1905-ben történt legyilkolása. A történelmi tényeket, eseményeket, jelenségeket analizálnunk és értékelnünk kell, mégpedig meghatározott szemszögből, meghatározott állást foglalva azokhoz. Nem „sine ira et studio”, de ellenkezőleg: „Ira et studio”. Nem hallgathatjuk el, hogy mi nem Lipót király oldalán, hanem vádlói oldalán állunk, nem a német hóhérok, hanem áldozataik oldalán. Az afrikai népek történetét maguknak ezeknek a népeknek, az ő nemzeti érdekeiknek, az ő jövőjüknek szempontjából s nem elnyomóik és kizsákmányolóik, a kapitalista gyarmatosítók érdekeinek szempontjából kell vizsgálnunk.

Fekete Afrika története ily módon való tanulmányozásának és ismeretetésének nemcsak nagy tudományos, de óriási politikai jelentősége is van.

1. Fényesen igazolja és számos meggyőző történelmi ténnyel illusztrálja a marxizmus klasszikusainak egész sor tételét és tanítását (pl. az eredeti tőkefelhalmozásról, az imperializmus előtti és az imperialista kapitalizmus gyarmatpolitikájáról, a nemzetek, nemzeti mozgalmak és nemzeti kérdések keletkezéséről, arról, hogy lehetséges forradalmi jellegű nemzeti mozgalom forradalmi program nélkül, sőt anélkül is, hogy a mozgalomnak demokratikus alapja lenne stb.).

2. Helyreállítja a tudományos igazságot Afrika és az afrikai népek történetéről, leleplezve azt a rengeteg történelmi hazugságot és rágalmat, amit a burzsoá történészek, írók, utazók százai — az afrikai népek elkeseredett ellenségeinek, elnyomóinak és kizsákmányolóinak ideológusai — műveikben évtizedeken keresztül terjesztettek.

3. Azoknak a hajmeresztő bűncselekményeknek feltárásával, amelyeket a világkapitalizmus Afrikában évszázadok során elkövetett, *politikai dokumentumot* szolgáltat a még ma is elnyomás alatt nyögő afrikai népek és a világ proletariátusa számára, mint egyik fontos részét annak a politikai számlának, amelyet a maga idején majd közös ellenfelüknek, a világimperializmusnak benyújtanak.

4. Jelentős mértékben gazdagíthatja és kell hogy gazdagítsa az elnyomott afrikai népek tapasztalatait az imperializmus ellen szabadságukért és nemzeti függetlenségükért folytatott jelenlegi és jövőbeli harcaikban.

IX.

Afrika történetét az afrikai népek szemszögéből tanulmányozni — ez nemcsak azt jelenti, hogy minden korszakot, minden egyes ország és nép történetét azoknak a problémáknak a szemszögéből kell vizsgálnunk, amelyek legnagyobb jelentőséggel bírnak az afrikai népek történelmi fejlődése szempontjából, de azt is, hogy egész munkánkat azoknak a tudományos és politikai feladatoknak kell alárendelnünk, amelyeket maguknak az afrikai népeknek legéletbevágóbb érdekei diktálnak. Ezek az érdekek kell hogy vezessék egész kutatómunkánkat, ezeket az érdekeket kell mindenekelőtt számbavennünk, amikor kutatómunkánk témáit megválasztjuk s a témák feldolgozásának sorrendjét megállapítjuk, úgyszintén annak megállapításánál, hogy melyek a legaktuálisabb irodalmi feladatok. Ez az elgondolás vezetett, amikor egyik vagy másik — hármennyire is érdekes vagy fontos — részletkérdés elmélyült tanulmányozása helyett Fekete Afrika általános története rövid kézikönyvének megírását tűztem elsőrendű feladatomul — egy olyan könyv megírását, amely egyrésztől tankönyv gyanánt szolgálhasson azok számára, akik Fekete Afrika történetével meg akarnak ismerkedni, és másrésztől bevezetés gyanánt a tudományos kutató számára, aki az Afrika-történet egyik vagy másik problémájának vagy szakaszának elmélyültebb tanulmányozását tűzi céljává.

Ebből a megfontolásból kiindulva nem törekedtem arra, hogy az összes történelmi tényeket, eseményeket, jelenségeket ismertessem, hanem csak azokat, amelyek vagy következményeikben a legfontosabbak, vagy a legtipikusabbak — vagy ellenkezőleg: van bennük valami specifikus — vagy végül, melyek különösen érdekesek és jellemzőek.

X.

Munkám ilyenén jellegéből folyik az is, hogy egyes országok és népek történetét részletesebben, másokét kevésbé részletesen adom, hogy a munka egyik részében több figyelmet szentelek egy bizonyos körzetnek vagy országnak, másokban kevesebbet, hogy pl. az V. részben (1900—1918) a brit-afrikai birtokok három csoportja (Brit-Nyugat-, Brit-Kelet- és Brit-Dél-Afrika) mindegyikének külön fejezetet szentelek, ugyanakkor a francia gyarmatokat egy közös fejezetben tárgyalom, vagy hogy a VI. részben a Brit-Kelet-Afrikáról szóló fejezetben minden egyes gyarmatot külön vizsgálók, ugyanakkor, amikor a Brit-Nyugat-Afrikáról szóló fejezetben e csoportnak mind a négy gyarmatát általában együtt tárgyalom, csupán az egyes gyarmatok különösen fontos eseményeinek szentelek külön alfejezeteket.

Ugyancsak a fenti célkitűzés adja meg a magyarázatát azoknak a kissé talán szokatlan és túlságosan részletesnek tűnő irodalomjegyzékeknek, amelyeket az egyes fejezetek végén adok. Tankönyvekben az egyes fejezetek végén kiegészítő irodalmat szoktak kijelölni a *tanuló részére* az adott témához. Én ilyen irodalmat nem adok. Tropikus és Dél-Afrika története annyira speciális tárgy, hogy az a tanuló vagy olvasó, aki nem szándékozik speciálisan afrikai kérdésekkel foglalkozni, aligha gondol arra — de meg aligha is van módja rá —, hogy a jelen könyvön kívül még kiegészítő irodalmat is feldolgozzon.

Éppen ezért jobbnak láttam ilyen iskolai jellegű kiegészítő irodalom helyett minden egyes fejezet végén az adott fejezetben érintett témákról szóló legfontosabb művek viszonylag teljes jegyzékét adni, hogy segítségére legyenek annak a tudományos kutatónak (olvasónak vagy tanulónak), aki az adott fejezetben érintett egyik vagy másik speciális témának tanulmányozásával vagy feldolgozásával alaposan óhajt foglalkozni. Ez magyarázza meg egyrészt az irodalomjegyzékek alcímekreosztottságát, másrészt azt, hogy állandó ismétlések helyett utalásokkal élek az előző fejezetek irodalomjegyzékeiben már előfordult vagy a további fejezetek valamelyikének irodalomjegyzékében szereplő művekre. (Minden mű általában annak a fejezetnek irodalomjegyzékében szerepel, amely fejezethez az adott mű legtöbb anyagot foglal magában, más fejezetek végén csak utalok rá. Kivételt képeznek azok a művek, amelyek több témához szolgálnak fontos forrásul; ezek több helyen, ismételten szerepelnek, hogy ezzel az olvasó figyelmét rájuk különösen felhívjam.)

XI. NÉHÁNY SZÓ A FORRÁSOK KÉRDÉSÉHEZ

1. Fekete Afrika népeinek saját írásos dokumentumaik a maguk történetéről úgyszólván egyáltalán nincsenek s az eredeti források általában gyérek. Ezért rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítok az elmúlt századok Afrika-utazói és hittérítői munkáinak, mert ezekben a munkákban található a leghitelesebb adatokat az afrikai népek történetéről azon kort illetőleg, amelyben a művek szerzői őket megismerték.

2. Bizonyos tekintetben (ti. azon időszakot illetőleg, amelyben íródtak) az afrikai népek története eredeti forrásainak kell tekintenünk a Fekete Afrikáról, annak egyes országairól vagy népeiről írott történelmi, földrajzi, néprajzi stb. monográfiákat.

3. Nem kell külön kihangsúlyoznom, hogy az Afrikáról szóló történelmi munkákat, úgyszintén az utazók, misszionáriusok stb. írásait, különösen amelyek a későbbi (a hatvanas, hetvenes évek utáni) időszakokból származnak, szigorú kritikával kell kezelnünk. Ugyanakkor azonban a legreakciósabb szerzők és legelvetemültebb kalandorok munkáit sem szabad figyelmen kívül hagynunk, gyakran ugyanis éppen ezek a legreakciósabb munkák két szempontból is igen értékes forrásokul szolgálhatnak a kutató számára, mert:

a) Rengeteg olyan adatot és anyagot lehet találni bennük, amelyekkel sajátmagukat leplezik le. Kirívó példa gyanánt utalhatok a hirhedt német gyarmati hóhér, Peters könyveire, aki maga beszéli el, hogyan itatta le a bennszülött törzsfőnököket s aztán ittas állapotban hogyan íratta alá velük azokat a szerződéseket, amelyek őket és népüket mindenüktől megfosztották, hogyan irtott ki egész törzseket stb.

b) *Egyik* imperialista hatalom képviselője történelmi munkájában vagy utazásáról írott könyvében gyakran igen gazdag tényanyagot szolgáltat a *másik*, az ő országával versenyző hatalom imperialista rabló tevékenységének és rémtetteinek leleplezésére. Példa gyanánt elég, ha rámutatok a német rabló imperializmus Peschel-Lösche nevű ügynökére, akinek nagymértékben köszönhetjük a hirhedt Stanley fantasztikus szélhámosságainak leleplezését.

XII. NÉHÁNY ELVI ÉS GYAKORLATI JELENTŐSÉGŰ TERMINOLÓGIAI KÉRDÉS

1. „Néger-Afrikáról” nem beszélhetünk. Ez a megjelölés helytelen és tudománytalan, nem egyéb, mint a reakciós faji elmélet tükrözése. Ugyanez okból helytelen általában a „néger” szó használata, amelyet számos néprajztudós és történész a szudáni és a bantu népek közös neve gyanánt használ, úgyszintén a „szudáni néger” kifejezés. A „néger” megjelölés sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem helytálló és lényegében nem egyéb sértő gúnynévnel. Minden népnek megvan a maga neve, összefoglalva viszont beszélhetünk „szudáni népek”-ről és „bantu népek”-ről. Közös elnevezésre a két különböző népcsoport számára semmi szükség sincsen.

2. Ugyancsak kerülnünk kell a „bennszülött” elnevezést, amelyben szintén van bizonyos árnyalata a lenézésnek, illetve megkülönböztetésnek. Akár Afrika összes népeiről, akár egy afrikai ország vagy terület különböző népeiről vagy törzseiről van szó, a „bennszülöttek” elnevezés helyett helyesebb az „afrikaiak” kifejezést használnunk.

3. Határozottan el kell vetnünk mindazokat az európai hódítók által egyes afrikai népeknek adott csúfneveket, amelyeket az illető népek magukra nézve sértőknek tekintenek, még akkor is, ha azok a tudományos irodalomban idők folyamán polgárjogot nyertek (mint pl. hottentotta, bushman, kaffer stb.). Az olyan gúnynév használata, amelyet ennek vagy annak az afrikai népnek afrikai szomszédai adtak, megengedhető abban az esetben, ha ezt a nevet az illető nép maga is elfogadta és használja, úgyhogy ez az elnevezés gúnynév-jellegét már elvesztette (pl.: matebele, wahehe, bagirmi stb.), de eredetüktől függetlenül elvetendők az olyanféle gúnynevek, mint: „nyam-nyam”, „shangani”, „shangalla” stb. Általában: minden népet azon a néven kell neveznünk, amilyen sajátmaga nevezi magát.

4. Vannak elnevezések, amelyek az afrikai nemzetek megindult, de még távolról sem befejezett kialakulási folyamatát tükrözik (pl. „libériaiak”, „szenegálok”, „madagaszkáriak”). Tekintettel arra, hogy az afrikai nemzetek kialakulásának folyamata még a legtöbb esetben korai stádiumában van és nem lehet előre látni, hogy hova fog vezetni (pl.: egy nemzet fog-e kialakulni Madagaszkár szigetén vagy kettő? létre fog-e jönni egy egységes libériai, illetve szenegáli nemzet vagy nem?) — az ilyen elnevezések használatától helyesebb eltekinteni. Némelyiknek ezek közül azonban másik jelentése is van (pl. a „madagaszkáriak” kifejezést használjuk Madagaszkár összes lakosságának megjelölésére, függetlenül attól, hogy a szigetet számos különböző nép lakja; a „libériai” elnevezést használják szűkebb értelemben az amerikai származású libériai állampolgárok megjelölésére). Ilyen értelemben ezek a megjelölések természetesen használhatók.

MEGJEGYZÉSEK A KÖNYV EGYES RÉSZEIHEZ

I. RÉSZ. FEKETE AFRIKA AZ EURÓPAIAK BEHATOLÁSA ELŐTT

Ezt a részt két keresztmetszetben tárgyalom. Az első fejezet rövid áttekintést ad Fekete Afrika népeiről és azok történetéről az európaiak behatolása előtt, a második — az ó- és középkori népek kapcsolatairól Fekete Afrikával.

Az afrikai népekről szóló fejezetben bizonyos teljességre törekedtem. Persze nem abban az értelemben, hogy Afrika valamennyi népét felsoroljam, de arra törekedtem, hogy megrajzoljam a XV. század-végi Afrika legfontosabb népeinek lehető teljes történelmi és néprajzi térképét. Röviden elmondom, milyen ismeretekkel rendelkezünk az egyes népek korai történetéről (származásáról, vándorlásairól, egymás közötti háborúiról stb.). Azokat a népeket, amelyeknek a XV. század végéig még nem volt saját történetük, vagy amelyeknek korai történetéről semmit sem tudunk (mint pl. Adamaua törzseit vagy a Kongó és a Nílus között élő népeket), éppen csak hogy megemlítem. E népek mindegyikére abban a fejezetben térek majd újra vissza, amely arról a korszakról szól, amelyben az illető nép először lépett a történelem színpadára. Ez magyarázza meg azt, hogy pl. a szudáni népek közül a *haussa*, *kanuri* és *mossi* jellemzését már ebben az első részben adom, az *ashanti*, *dahoméi* és *baghirmi* törzsekét a rabszolgakereskedelem koráról szóló második részben, a *fulbe* jellemzését a XIX. századról szóló harmadik részben és így tovább.

Nem tekinthetem természetesen feladatommak azt, hogy az egyes népek néprajzi leírását adjam. A szűkebb értelemben vett történelmi tények (vándorlások, háborúk stb.) ismertetésén kívül arra szorítkozom, hogy ismertetem az egyes afrikai népek gazdasági, politikai és kulturális életének azokat a legfontosabb jelenségeit, illetve vonásait (történelmük különböző szakaszaiban),

amelyeknek a történész szempontjából különös jelentőségük van. Különös figyelmet szentelek a következő kérdéseknek:

1. A kulturális fejlődés foka és jellege.
2. A társadalmi és gazdasági rendszer specifikus vonásai, nevezetesen: az őskommunizmus és a matriarchátus maradványai, a nemzeti rendszer és a törzsi szervezet bomlásának elemei; a kizsákmányolás, osztályképződés, rabszolgarendszer és feudalizmus csirái.
3. A politikai szervezet típusai: az afrikai államok jellege.
4. Az egymásközi háborúk okai. Hadszervezet és hadi taktika.
5. A gazdasági élet, anyagi és szellemi kultúra specifikus vonásai, amelyek fontos szerepet játszottak az adott nép történelmi sorsának alakulásában (pl. rabszolgamunka alkalmazása, kereskedelem, a fegyverzet sajátosságai, kannibalizmus, emberáldozatok).

Az itt megrajzolt feladat határozta meg annak az irodalomjegyzéknek a jellegét, melyet e fejezet végén Fekete Afrika népeiről adok. Ez a jegyzék csupán a szóban forgó népek származásáról és korai történetéről szóló speciális munkákat, valamint azokat a monográfiákat, néprajzi munkákat, útleírásokat foglalja magában, amelyek tárgyalják, vagy legalább érintik ezeket a kérdéseket, vagy legalábbis közvetve anyagot szolgáltatnak e kérdések tanulmányozásához. Tisztára néprajzi, antropológiai vagy nyelvészeti munkákat, amelyek történelmi kérdéseket nem tárgyalnak, a jegyzékbe nem vettem fel. Azokat a történelmi munkákat, amelyek az egyes népek vagy népcsoportok későbbi történetét tárgyalják, a megfelelő fejezetek végén adott irodalomjegyzékbe vettem fel.

Fekete Afrika korai történetét illetőleg számos, a tudomány által még nem tisztázott, vitás kérdés van. E kérdésekkel kapcsolatban az Afrikát tárgyaló történelmi és néprajzi irodalomban különböző elméletekkel és hipotézisekkel találkozunk. Ezen elméletek és hipotézisek tekintetében a következőket tartom szem előtt:

1. Röviden ismertetem a legfontosabbakat s ott, ahol különböző, egymással szemben álló elméletek vagy hipotézisek léteznek, röviden összefoglalom mindegyiknek a lényegét.

2. Egyes ilyen elméletek vagy hipotézisek olyan kérdéseket is érintenek, amelyeknek ma is gyakorlati jelentőségük van. Más szóval: az ókori vagy középkori történelem egyik vagy másik kérdésének tisztázatlansága adott esetben akadályul szolgálhat mai, aktuális gyakorlati problémák felvetésének, illetve megoldásának. A jelen mű természetesen nem tekintheti feladatául e kérdések tisztázását, sőt még a tisztázás megkísérlését sem. Amit tehetek és teszek az az, hogy az ilyen megoldatlan problémák okozta nehézségek kiküszöbölése érdekében felsorakoztatom mindazokat a kétséget kizáró módon megállapított tényeket, amelyek legalább némi fényt vetnek az adott problémára. Ezt az eljárást követem olyan kérdésekkel kapcsolatban, mint a *koi-koin*,

saan és *hegyidamara* törzsek származása, a hamita népek származása, az afrikai „törpék” problémája, Madagaszkár benépesülése, az „elsőség” kérdése Afrika fölfedezését illetően és így tovább. Különös figyelmet szentelek a *szomáli* nép származása és korai története kérdéseinek, mert meggyőződésem, hogy az Északkelet-Afrikában jelenleg végbemenő változásokkal kapcsolatban a szomáli nép, annak történelmi sorsa és történelmi jogai a közeljövőben különös érdeklődés tárgyát fogják képezni.

3. Az összes fent megjelölt esetekben arra szorítkozom, hogy felsorolom a létező elméleteket és hipotéziseket és ismertetem a tényeket, de tartózkodom attól, hogy én magam is elméleteket vagy hipotéziseket állítsak fel, mert véleményem szerint olyan kérdésekben, melyek tisztázásának mai problémák megoldása szempontjából is jelentősége van, elméletekkel és hipotézisekkel manipulálni megengedhetetlen. Saját hipotéziseket vagy egyszerű feltételezéseket az afrikai népek korai történetének csupán olyan kérdéseiben engedek meg magamnak, amelyeknek a mai aktuális problémák megoldása szempontjából nincs döntő jelentősége (mint pl. a zimbabwe-i őscivilizáció kérdése, Monomopata állam jellege, a bantu törzsek Egyenlítői-Kelet-Afrikából Dél-Afrikába történt átvándorlásának szakaszai stb.).

II. RÉSZ. FEKETE AFRIKA AZ EREDETI TŐKEFELHALMOZÁS (A RABSZOLGAKERESKEDELEM) KORSZAKÁBAN

A rabszolgakereskedelem korszakáról szóló második rész elejétől végig azt illusztrálja, hogy a kapitalizmus törvényes gyermeke ugyan a történelemnek, de súlyos bűnökben fogant s hogy e bűnök tekintélyes részét Fekete Afrika népei ellen követték el. Néhány kiáltó példa segítségével (John Hawkins, a portugálok provokációja a Jóreménység foknál 1510-ben, a hollandok terület-„vásárlása” ugyanott, a portugálok szövetsége a törökökkel Mombásza ellen) szemléltetni igyekszem, mennyire tisztára banditizmus jellege volt azoknak a harcoknak, amelyeket az európai kalandorok és rabszolgakereskedők egyrészt az afrikai népek ellen, másrészt egymás között folytattak.

Megmutatom, hogy az európaiak úgynevezett „civilizációs munkája”, gazdasági, kereskedelmi stb. vonalon folytatott korai gyarmatosító tevékenysége semmilyen mértékben sem menti az általuk elkövetett rémtetteket, és hogy nevezetesen Afrika népei számára ez a korai gyarmatosítás semmi jót nem hozott, hogy nemcsak a rabszolgakereskedők és kalandorok, de a hittérítők is (ritka kivételektől eltekintve) elsősorban kártékony szerepet játszottak. Szükségesnek tartottam különösen kihangsúlyozni, hogy milyen ideológiai hatást gyakoroltak az afrikaiakra az európaiak garázdálkodásai, valamint reakciós faji ideológiájuk, hogy éppen ezek voltak azok, amik táplálták azt a visszajára fordított faji ideológiát, amely az afrikai népek között még ma is él és csak nehezen és lassan győzhető le, azt az ellenséges érzületet

és izzó gyűlöletet, amelyet mindennel szemben tanusítanak, ami „fehér”, azt a gyanakvást, amellyel az európai civilizációra tekintenek, még arra is belőle, ami jó; a „fehéreknek” és „feketéknek” azt a szembeállítását, amely megnehezíti számukra a nemzeti és osztályellentéteknek, a nemzeti felszabadító mozgalom és az osztályharc feladatainak megértését.

A rabszolgakereskedelem korszakának tárgyalásánál szükségesnek tartottam annak a három fejlődési szakasznak megkülönböztetését, amelyeken az afrikai rabszolgakereskedelem átment: 1. a kalózok és kalandorok űzte rabszolgakereskedelem korszaka; 2. a szervezett rabszolgakereskedelem szakasza — a nagy afrikai társaságok korszaka; 3. a rabszolgakereskedelem hanyatlásának, a korai abolicionizmusnak időszaka.

Az európaiak Afrikában folytatott egymásközti harcának főszíntere ebben a korszakban Afrika nyugati partvidéke volt, ahol a harcban részt vettek annak a kornak összes erős nyugat-európai nemzetei s ahol ebben a korai időszakban nagy szerepet játszottak Anglia és Franciaország. Összafrikai méretekben azonban Afrika gyarmatosításának ebben a korai szakaszában a prímhegedűt még a portugálok játszották. Ezért Nyugat-Afrikának első helyen való letárgyalása után szükségesnek tartottam egyenként foglalkozni azzal a három körzettel, amelyben a portugálok ebben az időszakban még monopolhelyzetben voltak, úgymint: 1. Kongóval és Angolával, 2. a keleti partvidékkel és 3. Etiópiával, — majd pedig e három körzet egyenkénti letárgyalása után rövid összefoglaló fejezetet adni a portugál gyarmatosítás jellegéről ebben a korszakban. A korai portugál gyarmatosítás általános jellemzésének különös jelentőséget tulajdonítok azért, mert úgy látom, hogy az a gyarmatosító tevékenység, amelyet az európai hatalmak későbbi korszakokban Fekete Afrikában folytattak, sok tekintetben a portugáloknak a XVI—XVIII. században kifejlesztett gyarmatosító tevékenysége mintájára alakult ki. A történészek (elsősorban az angol és francia történészek) túlnyomó többsége élesen szembeállítja az angolok és franciák későbbi gyarmatosító módszereit a portugálokéval. Én ezzel szemben úgy látom, hogy Afrika későbbi gyarmatosítói — köztük az angolok és franciák — habár úgy jelentek is meg Afrikában, mint a haladó, fejlődő kapitalizmus képviselői, gyarmatrendszerük felépítésénél igen sokat vettek át éppen a korai portugál gyarmatosítóktól.

Az e fejezetben tárgyalt korszak második felében általános történelmi szempontból legfontosabb szerepet játszott a fokföldi gyarmat. Ezért e gyarmat történetének kiegészítéséül ugyancsak szükségesnek tartottam rövid általános jellemzést adni a hollandoknak Dél-Afrikában folytatott gyarmatosító tevékenységéről. Ugyanúgy, ahogy a portugál gyarmatosítást általában a későbbi európai gyarmatosítás előfutárának lehet tekinteni, a fokföldi gyarmat esetében mindazoknak a későbbi afrikai gyarmatoknak előfutárával van dolgunk, amelyekben nagyobb számmal élnek európai telepések.

A történelmi körzetekre osztásról általam adott sémának megfelelően külön fejezetet kellett volna szentelnem ebben a részben Kelet-Szudánnak is (ahogyan azt a következő részekben teszem). Tekintettel azonban arra, hogy Kelet-Szudán történetének ez a korszaka még távolról sincs teljesen feldolgozva (legalábbis a nyugati országok irodalmában), valamint arra, hogy Kelet-Szudán újkori történetének viszonylag kevés kapcsolata van annak ókori és középkori történetével, ez esetben eltértem a megadott sémától, ebben a részben külön fejezetet Kelet-Szudánról nem adtam, hanem arra szorítkoztam, hogy egy, a Kelet-Afrikáról szóló tejezetbe felvett rövid alfejezetben röviden összefoglaljam Kelet-Szudán XVI—XVIII. századbeli történetének legfontosabb mozzanatait, amelyek szükségesek Kelet-Szudán további történetének megértéséhez.

Fekete Afrika népei e korszakbeli történetének tárgyalásánál különös figyelmet fordítok azokra a népvándorlásokra, melyek e három évszázad alatt végbementek. Teszem ezt azért, hogy az olvasó világos képet kapjon az afrikai népek elhelyezkedéséről Afrika újkori történetének kezdetén — Afrika végleges elfoglalásának és első felosztásának korszakában. Nevezetesen kiemelem azt a tényt, hogy Nyugat- és Nyugat-Egyenlítői-Afrikában három történelmi-földrajzi övezet alakult ki (1. parti körzetek; 2. közbülső körzetek; 3. belső körzetek) és kimutatom, hogy ez a különböző földrajzi széthelyeztettség hogyan teremtett a különböző övezetekben élő népek számára különböző stratégiai helyzetet az európai hódítókhoz való viszonylatban s ilymódon jelentős szerepet játszott e népek történelmi sorsának további alakulásában.

Minthogy az európaiaknak Afrikában e korban kifejtett tevékenységét teljes mértékben károsnak értékelem, ennek megfelelően az afrikai népeknek e korszakban az európai hódítók ellen folytatott mindennemű harcát mint igazságos, felszabadító harcot értékelem és tárgyalom, különösen kiemelve ennek a harcnak olyan hősies epizódjait, mint Djinga Bandi felkelése Angolában, a mazimba törzs és más törzsek harca a portugálok és törökök ellen stb.

III. RÉSZ. FEKETE AFRIKA AZ IPARI KAPITALIZMUS KORSZAKÁBAN

Az ipari kapitalizmus korszakában (1789—1870) Afrikának az általános történelmi folyamatba való bekapcsolódása még szembeötlőbb. E kor eseményei, a kor történetének egész menete az ipari kapitalizmus új politikájáról, annak expanziós törekvéseiről beszélnek. Az európaiak aktivitásának Afrikában e korszakban két fő megnyilvánulása volt: a rabszolgakereskedelem megszüntetéséért folytatott harc és a felderítésjellegű utazások. Az európaiaknak mindkét irányú tevékenységét úgy tekintem és tárgyalom, mint amelyek kettős szerepet játszottak. A rabszolgakereskedelem megszüntetéséért folytatott harcot jelentős progresszív lépésnek tekintem, ugyanakkor azonban

igyekszem mindenütt megmutatni az európai hatalmak — elsősorban Anglia — által a rabszolgakereskedelem ellen folytatott harc kettős árnyoldalát: 1. hogy ez a harc egyáltalán nem azokat a humánus és civilizátori célokat szolgálta, amelyeknek jelszavai alatt ezt a harcot folytatták, hanem az európai országoknak a rabszolgakereskedelem felszámolásában anyagilag érdekelt burzsoáziája osztályérdekeit; 2. hogy bár a rabszolgakereskedelem megszüntetésének nagy pozitív jelentősége volt az afrikai népek további sorsa szempontjából, az azért folytatott harc ebben a korszakban számos afrikai nép számára nem kevésbé végzetes következményekkel járt, mint a rabszolgakereskedelem korábbi szabadsága.

Ami az utazókat illeti, ugyancsak megmutatom azt a kettős szerepet, amelyet sokan közülük játszottak e korszakban, mint bátor és önzetlen kutatók, de ugyanakkor előkészítői az afrikai népek meghódításának és leigázásának az európai hatalmak által. A történelmi igazság helyreállítása érdekében, azokat a híres utazókat illetőleg, akiknek tevékenységét a világirodalomban eddig mindig idealizálva, egyoldalúan pozitívnek értékelték (Livingstone és mások), anélkül, hogy pozitív szerepüket elhallgatnám, kihangsúlyozom tevékenységük árnyoldalait is. Ugyanakkor méltóképpen rajzolom meg azoknak a legtisztelendőbb Afrika-utazóknak az alakját, akik az irodalomban eddig nem kapták meg azt az értékelést, amelyet megérdemeltek (Caillet, Lander, Denham és mások).

Amellett, hogy megvilágítom a hatalmak versenyfutását a kutató- (értsd: felderítő) munkában, ugyanakkor megmutatom a korra jellemző következő jelenségeket:

a) a hatalmak egymásközötti harcának (fegyveres összeütközések vagy egyéb éles konfliktusoknak) csaknem teljes hiánya;

b) a tényleges gazdasági kizsákmányolás gyengesége, egészen a korszak végéig;

c) a már meglévő gyarmatok gazdasági kizsákmányolása megszervezettségének csaknem teljes hiánya (kivételt képez Dél-Afrika és szórványos kísérletek Szenegálban és a portugál gyarmatokon);

d) a felderítő utazások viszonylag gyenge eredményei.

Jellemző erre a korszakra, hogy a vezető szerep az Afrikában tevékenykedő európai hatalmak versenyében Anglia kezeibe megy át s hogy úgy Nyugat- és Nyugati-Egyenlítői-Afrikában, mint Dél- és Kelet-Afrikában megjelennek a német felderítő utazók.

Anglia ebben a korszakban kettős szerepet játszik Afrikában: egyrészt ő képviseli a haladást (a rabszolgakereskedelem betiltása és harc annak felszámolásáért, a gyarmati gazdálkodás fejlettebb formáinak bevezetése Dél-Afrikában), másrésztől rablóhadjáratokat folytat az ashantik ellen Nyugat-Afrikában, a xosák és basutok ellen Dél-Afrikában, kiszorítja a Fokföldről a búrokat, intrikákat folytat Zanzibáron stb.

Ami e kornak szakaszokra osztását illeti, az általános történelemben négy ilyen szakaszt szokás megkülönböztetni: 1789—1815, 1815—1830, 1830—1848, 1848—1870. Ezt a felosztást magam is az egyedüli helyesnek tartom. Mégis a jelen műben, mely a kor történetének csak rövid összefoglalását adhatja, célszerűbbnek tartottam ezt a felosztást mellőzni. Mind-egyik történelmi körzet e korbéli történetét egy-egy fejezetben taglalom, az egyes fejezeteken belül pedig, anélkül, hogy a fejezetet időszakok szerinti részekre osztanám, az eseményeket úgy tárgyalom, hogy az olvasó előtt minde-nyütt világosan kirajzolódjék az a fordulópont (a fent megjelölt három közül), amelyeknek Afrika számára különösen nagy jelentősége van: az 1848-as fordulópont, amely után az európai hatalmak kutató-felderítő tevékenysége Afrika-szerte mindenütt átmegy a három legerősebb hatalom — Anglia, Franciaország és Németország — egymásközi versengésébe.

Ami az afrikai népeket illeti, ezt a korszakot úgy tárgyalom, mint az afrikai népek általános ébredésének korszakát s az egyes körzetek vezető népeinek példáján megmutatni igyekszem, hogy milyen jelentős változások mentek végbe, illetve milyen előrehaladás volt észlelhető a körzetek mind-egyikében (ezek a vezető népek: ashanti, dahomeiek és fulbe Nyugat-Afrikában, xosa, zulu, suto és tebele Dél-Afrikában, masai és waganda Kelet-Afrikában stb.).

Megmutatom továbbá, hogy az afrikai népeknek az a tényleges megosz-lása partmenti, közbülső és a kontinens belsejében élő törzsekre (népekre), amely Nyugat- és Nyugat-Egyenlítői-Afrikában már az előző korszakban észlelhető volt, hogyan vált a XIX. század elején általános jelenséggé egész Fekete Afrikában, és hogy a vezető szerepet az afrikai népek felébredésében és az európai behatolás elleni harcukban ebben a korszakban a második, a közbülső csoport népei vitték, akik közé kell számítanunk többek között az ethiópiaiakat és madagaszkáriakat is (minthogy, amikor „közbülső” népekről beszélünk, ezzel a kifejezéssel nem földrajzi, hanem stratégiai helyezé-tüket jelöljük meg).

Különös figyelmet szentelek annak, hogy bemutassam az afrikai népek e korszakban vívott harcainak kimagasló vezetőit, akik közül az európai irodalomban egyetlenegy sem kapott helyes és igazságos értékelést (talán az egyetlen Mosheu basuto törzsfőnök kivételével). (Mosheun kívül a burzsoá irodalomban általában nagy embernek ismerik el a zuluk vezérét és a zulu katona-állam megalapítóját, Chakát, de neki is elsősorban nem szervező-képességét és kiváló hadvezéri tehetségét, hanem kegyetlen jellemét emelik ki, amelyet — a tények meghamisításával — eltúloznak.) Írásos tanúság-tételek alapján — olyan útleírások és hittérítőemlékiratok alapján, amelyek-nek szerzői személyes tapasztalataikról számolnak be — lehetőségét és szük-ségét láttam annak, hogy rehabilitáljam az afrikai népek egész sor olyan vezetőjének alakját, akit a burzsoá történetírók — részben egyes Afrika-

utazók és gyarmati ügynökök hamis információi alapján — megrágalmaztak, úgy mint: a matabelék vezérét, Umsilikazit (Moselikatze), Dingaán zulu vezért, Buganda királyát Mutesát, Kwaku Dua ashanti királyt, Cayor szultánját Lat-Diort, Theodor ethiópai négust, Ziber-pasát Kelet-Szudánban, I. Radama és I. Ranavalona madagaszkári királyokat és Rainilaiarivoni miniszterelnököt. Ugyanakkor szükségesnek láttam kimutatni olyan, az európaiak által felmagasztalt afrikai vezetők káros szerepét, mint Mpanda zulu vezér, Rakoto herceg (később II. Radama, madagaszkári király) és mások.

Az Afrikáról írott történelmi művekben az afrikai népek és vezérek történetén kívül számos más történelmi tény, illetve epizódot az igazságnak meg nem felelően tárgyalnak. Különös figyelmet fordítottam arra, hogy az ilyen tényekre vonatkozólag az igazságot helyreállítsam. Ide tartoznak olyan kérdések, mint a búrok „nagy kivonulásának” okai és állásfoglalásuk a rab-szolgaság megszüntetéséhez, Piet Retief csoportja Dingaán által történt legyilkolásának története, az ún. „kaffer háborúk” okai, az 1857-es és 1863-as fordulatok Madagaszkáron, azok okai és jellege; Libéria alapítása stb.

Az Etiópiáról szóló fejezetben külön részletes alfejezetet vettem fel arról, hogyan hatoltak be az európaiak ebben a korszakban a szomáli nép országába. Tettem ezt először azért, mert az Afrika felosztásáról szóló könyvekben rendszerint csak a szomáliak országának a három nagyhatalom által a nyolcvanas években történt elfoglalásáról és felosztásáról beszélnek anélkül, hogy ennek előzményeit megvilágítsák, és másodszer azért, mert — mint már említettem — az Északkelet-Afrikában jelenleg végbemenő változások kapcsán a szomáliak országának története külön érdekességgel bír.

IV. RÉSZ. A KAPITALIZMUSBÓL AZ IMPERIALIZMUSBA VALÓ ÁTMENET KORSZAKA. (AFRIKA ELFOGLALÁSA ÉS ELSŐ FELOSZTÁSA)

A kapitalizmusból az imperializmusba való átmenet időszaka az afrikai országok történetének különösen fontos fejezete, mert ennek a korszaknak eseményei az afrikai országok sorsát hosszú időre megpecsételték.

Ugyanakkor ez a korszak az afrikai népek tömeges ellenállási mozgalmi kibontakozásának korszaka. A történész feladata megmutatni: 1. az európai hatalmak Afrika felosztásáért folytatott harcának általános folyamatát; 2. az egyes körzetekért folytatott harc menetét; 3. az egyes országok elfoglalásának és az egyes népek ellenállásának történetét külön-külön. Ebből következik, hogy a teljesség érdekében ennek a korszaknak a történetét tulajdonképpen három keresztmetszetben kellene tárgyalni. Egy mű — és méghozzá a jelen népszerű könyv — keretében ez természetesen lehetetlen. Egybeolvasztani viszont ezt a három aspektust — vagy akár csak kettőt is közülük — ugyancsak nem lehet máshogy, mint vagy egyik vagy másik rovására. Ezért a következő megoldást választottam: a „Bevezetés”-ben adok két részletes általános össze-

foglalót, egyet a hatalmaknak Afrika felosztásáért folytatott harcáról és egyet az afrikai népeknek e korszakban vívott felszabadító harcairól; aztán az egyes körzetekről szóló fejezetekben adom a hatalmaknak az adott körzetért folytatott harcát, az egyes fontosabb afrikai országok elfoglalásának és a legfontosabb népek ellenállásának történetét.

A korszakot három szakaszra osztom: 1. 1870-től a német foglalásokig és a berlini konferenciáig (1884—1885), vagyis a három nagyhatalom első, hogy úgy mondjam, előzetes megegyezéséig; 2. 1885—1895-ig, mely utóbbi időpontban az imperialista hatalmak már az egész kontinenst elfoglalták és felosztották, néhány fő ellenállási góc kivételével (ezek: Szamori független állama Nyugat-Szudánban, Rabehé Közép-Szudánban és a mahdistáké Kelet-Szudánban, a két búr köztársaság Dél-Afrikában, Etiópia és Madagaszkár); 3. 1895—1900-ig — az ellenállási gócok felszámolása, a kontinens teljes elfoglalása és felosztása (Etiópia kivételével; névleg Libéria is önálló maradt). Ennek megfelelően ebben a részben némileg megváltoztattam a fejezetek sorrendjét. (Dél-Afrikát, amely utóbb esett el, Kelet-Szudán és Etiópia után adom.)

E korszak legjellemzőbb vonásai:

1. Az európaiak Afrikába való behatolásának kezdeményezése és irányítása maguknak az európai *államoknak*, azok kormányainak kezeibe megy át.

2. Az Afrika-utazók és hittérítők e korszakban már teljesen kormányaik ügynökeinek szerepét töltik be.

3. Az európai hatalmak hódító tevékenységének célja és eredményei megváltoznak. Eddig egyes kisebb körzetek elfoglalására törekedtek, most már egész országok elfoglalását, nagy gyarmatbirodalmak létesítését tűzik céljukul; eddig egyes népeket igyekeztek leigázni, most már arra törekszenek, hogy meghatározott területeken az összes ott élő népeket gazdaságilag és politikailag teljesen hatalmuk alá kényszerítsék.

4. Kibontakozik a három legerősebb európai nagyhatalom éles harca az egész afrikai kontinens felosztásáért.

A három nagyhatalom számos éles érdekösszeütközése közül különösen kiemelem, mint legjellemzőbbeket, a Kongóért és a Csad tó körzetéért folytatott harcot.

Az 1899—1902-es angol-búr háborút mint Anglia részéről imperialista hódító háborút, a búrok részéről mint pedig igazságos nemzeti felszabadító háborút tárgyalom és szükségesnek tartottam részletesen kifejteni egyrészt a háború (gazdasági és politikai) előtörténetét, másrészt a búrok vereségének okait, különösen kihangsúlyozva azt, hogy a búrok vereségében nem kis része volt saját hibáiknak és tévedéseiknek (fegyelmetlenség és a szervezetség hiánya, helytelen haditaktikájuk, vallási és faji előítéleteik).

Az európai hatalmak rabló-hódító tevékenységének taglalásánál igyekeztem, minden felesleges agitáció és színezés nélkül, a tényekre s azok alapján

annak a szerepnek a leszögezésére szorítkozni, amelyet az egyes európai hatalmak Afrika elfoglalásában és leigázásában játszottak s ezzel együtt annak a történelmi felelősségnek leszögezésére, amely a hatalmak mindegyikét külön-külön terheli. Különösen kihangsúlyoztam Lipót belga király és a szelhámos Stanley undorító szerepét, akiknek cselekedetei kétségkívül sok közös vonást mutatnak korunk fasiszta hóhérainak tevékenységével. Ezért fordítottam különös figyelmet arra, hogy szerepüket a maga valóságában bemutassam és leleplezzem a tisztáramosásukra tett kísérleteket, amelyekkel nemcsak politikai vonalon, de az irodalomban is nagy számban találkozunk.

Tudatosan nem adok jellemzéseket olyan európai személyiségekről, akik ebben a korszakban pozitív szerepet játszottak Afrikában. Ilyenek kevesen vannak és nem tipikusak. Éppen azokat az európai személyiségeket viszont, akiket az irodalomban rendszerint a legjobban magasztalnak (mint Stanley-t, Sztlatin pasát és másokat), én éppen az imperialisták legelvetemültebb és legförtelmesebb képviselőinek tartom, akik a valóságban semmivel sem maradtak mögöttes olyan, vadállati hajlamaikat egyáltalán nem rejtőgető gyarmati kalandoroknak és hóhéroknak, mint a német Peters. Persze ebben a korszakban is voltak az európai Afrika-utazók között, sőt még a gyarmati hatósági személyek között is olyan egyének, akiknek tevékenységében jó oldalakat is lehet felfedezni. A történésznek, aki Afrika történetének ezzel a korszakával foglalkozik, a nagyszámú imperialista ügynök hóhértvékenysége mellett természetesen olyan jelenségekről is be kell számolnia, mint pl. Brazza hősi utazásai, Emin pasa (Edward Schnitzer) tudományos kutatásai, Willoughby angol tábornok aktív szerepe Madagaszkár függetlenségének megvédésében stb. A jelen műben azonban, tekintve annak jellegét, ettől jobbnak láttam eltekinteni, először azért, mert még ezek további tevékenysége is az afrikai népek számára több kárt hozott mint hasznot (pl. Brazza, a kiváló és bátor utazó, későbbi években Francia-Egyenlítői-Afrikában maga is hóhérszerepet játszott); másodsor azért, mert az imperialista nemzetek egyes kivételt képező képviselői pozitív tevékenységének kihangsúlyozásával elhomályosítanám azt az általános kedvezőtlen képet, amelyet az igazság érdekében rajzolnom kell azokról az európaiakról, akik a gyarmatosító nemzeteket Afrikában ebben az időszakban képviselték.

Az afrikai népek ellenállási és felszabadító harca szempontjából két szakaszt különböztetünk meg: 1885 előtt és után. Az első szakaszban az afrikai népek, amelyeket az események váratlanul értek, nem értették még meg teljesen azok jelentőségét s egyik vereségük a másikat követte. (Különösen kiemelem azokat a kiváló afrikai vezető férfiakat, akik már ezekben az években nagy megértést és előrelátást tanúsítottak és rendszeresen felkészültek az eltökélt védekező harcra, mint Mutesa, Mirambó és különösen Muhammed Achmed, aki már ebben az időszakban magasra emelte az afrikai népek imperialistaellenes felszabadító harcának zászlaját.) 1885 után — az imperia-

lista hatalmak hódító hadjáratainak kibontakozásával párhuzamosan — egész Afrika-szerte kibontakozik az afrikai népek hősiességű harca, amely aztán egészen a korszak végéig fáradhatatlan energiával és valóban hősiessen folyik tovább. Ennek a dicső szabadságharcnak számos hadszíntere közül különösen kiemelem — azoknak a független afrikai államoknak igazságos felszabadító háborúin kívül, amelyek európai értelemben vett reguláris hadsereggel rendelkeztek, mint Etiópia, Madagaszkár és a búr köztársaságok — az afrikai népek felszabadító harcának Szudánban a nyolcvanas évek elején kialakult három fő góciát: Szamori, Rabeah és Muhammed Achmed (a Mahdi) független államait. Az imperialisták összeütközéseiről és harcairól ezekkel az országokkal európai történészek, utazók, katonák nem keveset írtak össze. De senki a burzsoá történészek közül (hogy a nem történész szerzőkről ne is beszéljünk) meg se kísérelte értékelní annak a ténynek óriási történelmi jelentőségét, hogy Szudán három különböző körzetében egyidejűleg, ez ország történetének legnehezebb időszakában, Afrika elmaradt és szétszórva élő törzsei és népei képeseknek mutatták magukat arra, hogy évszázados törzsi, faji és vallási széthúzásukat félretéve, nagy állami alakulatokban egyesüljenek és csaknem két évtizeden keresztül kitartó és hatékony ellenállást tanúsítsanak a legmodernebb haditechnika felhasználásával állig felfegyverzett európai csapatokkal szemben, hosszú évekre elodázva ezzel e területek népeinek imperialista leigázását. A szudáni népeknek ez a három önálló állama, azonkívül hogy a szudáni népek leigázását két évtizedre feltartóztatta, a távoli jövőre is megvetette az alapját az afrikai népek közös felszabadító harcra való egyesülésének és tömörülésének. Különösen nagy történelmi jelentősége van a mahdisták mozgalmanak, amely óriási forradalmasító hatást gyakorolt Keleti-Egyenlítői-Afrika egész sor országára. A mahdizmus hatása nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a felszabadító harcok Keleti-Egyenlítői-Afrika más országaiban is jelentékenyen felélénkültek, de abban is, hogy a Kelet-Szudánban élő arab népek és szudáni törzsek egységfrontjának példájára Keleti és Közép-Afrika egész sor országában is kibontakozott az arab és bantu népek közös imperialistaellenes felszabadító harca (Bushiri felkelése Német-Kelet-Afrikában, Mubarak felkelése Brit-Kelet-Afrikában, az arabok felszabadító háborúi Kongóban és a Nyaszaföldön, amelyekben bantu törzsek is résztvettek; Mvanga és Kabarega felkelése Ugandában).

Mint az előző részben, úgy itt is különös figyelmet fordítok a legfontosabb afrikai politikai és katonai vezetők jellemzésére. Azokon a pozitív jellemzéseken kívül, amelyeket olyan bölcs és hősiességű személyiségekről adok, mint Szamori, Gbedasse (Behanzin) és Rabeah Nyugat-Afrikában, Mutesa, Mvanga és Mirambó Kelet-Afrikában, Muhammed Achmed és Harun szultán Kelet-Szudánban, Menelik négus Etiópiában és mások, megrajzoltam néhány negatív afrikai vezető arcképét is (pl. Mbandini swazi királyét és Johan négusét). Az olyan afrikai vezetőkről, akik kettős szerepet játszottak (mint

pl. Tippu-Tip Kongóban, Abdullah kalifa és Szoliman Ziber Kelet-Szudánban és mások), igyekeztem objektív értékelést adni, megmutatva tevékenységüknek úgy pozitív, mint negatív oldalát.

V. RÉSZ. FEKETE AFRIKA A XX. SZÁZAD ELEJÉN
(AFRIKA ELSŐ FELOSZTÁSÁNAK BEFEJEZÉSÉTŐL
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ VÉGÉIG)

Ez a korszak az afrikai országok végleges imperialista leigázásának korszaka. E korszak fő tartalma: az imperialista gyarmati rezsim ilyen vagy olyan formájának bevezetése minden egyes elfoglalt országban. Nem arról van szó — mint ahogy az imperialisták ideológusai állítják —, mintha az imperialista hatalmak különböző gyarmataikban különböző „rendszereket” vezetnének be, vagy hogy a gyarmati igazgatásnak vagy a gyarmatok gazdasági kiaknázásának különböző „elveit” alkalmaznák. De beszélni lehet és kell a gyarmatok igazgatásának és kizsákmányolásának különböző *módszereiről*. Amikor az imperialisták az afrikai országokat elfoglalták, különböző gyarmataikon — azok természeti és történelmi adottságainak megfelelően — az agrárkérdésnek és a munkaerő kérdésének (saját számukra való) megoldása érdekében különböző módszereket alkalmaztak, amely módszerek alapján az afrikai gyarmatok és azok lakossága kizsákmányolásának megszervezésében három különböző taktikai fővonaluk alakult ki. E három taktikai vonalnak megfelelően az európai hatalmak afrikai gyarmatbirodalmaiban a gyarmatok három alaptípusát lehet megkülönböztetni. E három típus legjellemzőbb példái: 1. Brit-és Francia-Nyugat-Afrika országai, 2. A Belgika-Kongó és a Francia-Kongó, 3. Brit-Dél- és Kelet-Afrika csaknem valamennyi országa. Később a viszonyok változásával ez a háromféle taktika is változásokon ment át, összefonódott, kombinálódott. Azoknak a különböző kizsákmányolási és igazgatási formáknak tarka tömkelegében azonban, amelyekkel az afrikai gyarmatokon találkozunk, helyesen és teljesen eligazodnunk lehetetlen anélkül, hogy az imperialistáknak afrikai gyarmataikon alkalmazott eme három különböző taktikai vonaláról (approach) világos képet ne alkotnánk magunknak.

Ezzel a kérdéssel szoros kapcsolatban kimutatom, mennyire tarthatatlan és képmutató azok álláspontja, akik az afrikai gyarmatokat két csoportra: a közvetlen és közvetett igazgatású gyarmatok csoportjára osztják; úgyszintén azoké, akik élesen szembeállítják a „gyarmatokat” és „protektorátusokat”. Ugyanakkor leszögezem és kihangsúlyozom a protektorátus-rezsim nagy gyakorlati jelentőségét, leleplezve azt a vulgáris, ál-forradalmi nézetet, amely szerint „gyarmat és protektorátus egykútya”, és különösen azt a George Padmore által „How Britain rules Africa” c. könyvében lefektetett egyenesen reakciós álláspontot, amely szerint „a protektorátusok rosszabbak a gyarmatoknál” állítólag azért, mert a protektorátusokban az afrikai tömegek ki

vannak szolgáltatva törzsfőnökeik „zsarnoki önkényének”, amelyet itt nem fékez a „demokratikus” gyarmati hatóságok ellenőrzése.

Ami a dél-afrikai „dominiumot” illeti, részletes magyarázatát adom annak az ismert formulának, hogy a Dél-afrikai Unió „gyarmattípusú dominium”.

Úgy az V. rész általános bevezetésében, mint az egyes fejezetekben a következő kérdéseket tartottam szükségesnek megvilágítani:

1. Milyen gazdasági változások mentek végbe az afrikai gyarmatokon az imperialisták kizsákmányolási rendszerének végleges bevezetése után az első tíz-húsz esztendő alatt. A természeti kincsek kiaknázása jelentékeny mértékben megnövekedett, ugyanakkor a termelőerők fejlődése viszonylag igen lassú volt. Az afrikai tömegek számára az imperialista kizsákmányolás rendszere anyagi helyzetük rosszabbodásához vezetett, gazdasági visszaesést és az afrikai társadalmakon belül nagy szociális változásokat hozott.

2. A korszak legfontosabb politikai eseményei az egyes gyarmatokon, különös figyelemmel az afrikai lakosság tömegmozgalmainak fejlődésére. E mozgalmak tekintetében ez a korszak bizonyos értelemben a hanyatlás korszaka volt — a harc régi formái és módszerei visszaestek, sőt részben el is haltak, — ugyanakkor azonban ez a korszak a felszabadító harc új formái, a nemzeti felszabadító mozgalmak új típusa születésének, egyes országokban pedig (elsősorban a Dél-afrikai Unióban) az afrikai munkásmozgalom megszületésének korszaka volt.

3. Az európai hatalmak egymásközi harcának fő mozzanatai Afrika felosztása után, amely harc most már Afrika újrafelosztásáért folyik. E harc legszemléltetőbb megnyilvánulása a század első évtizedében a hatalmak harca a Kongó medencéért, majd később: az entente hatalmak fegyveres harcai Németországgal Afrika különböző körzeteiben, amely harc a német gyarmatok elfoglalásával és felosztásával végződött.

A német gyarmatok történetének tárgyalásánál különös figyelmet szenteltem egyrészt azoknak a kegyetlen vadállati módszereknek, amelyeket a későbbi német fasiszta hóhérok elődei és tanítómesterei az afrikaiakkal szemben alkalmaztak, másrészt a német imperialisták ama hazugságai leleplezésének, melyeket úgy a Hitler előtti, mint a hitleri német imperializmus propagandistái a német gyarmatok visszaadására irányuló követelésük igazolására terjesztettek a német gyarmatok gazdasági jelentőségét és annak állítólagos lehetőségét illetőleg, hogy Németország lakosságfeleslegét a gyarmatokra áttelepítsék.

VI. RÉSZ. FEKETE AFRIKA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az első világháborút megelőző időszak az afrikai gyarmatok végleges imperialista leigázásának, az első világháború utáni időszak azok imperialista megszervezésének időszaka volt. A háború előtti időszak az új típusú tömegmozgalmak születésének, a háború utáni időszak azok szélesmértékű kibonta-

kozásának időszaka. A háború előtti időszakban elkezdődött az imperialista hatalmak harca egymással Afrika újrafelosztásáért, a háború alatt az első újrafelosztás megtörtént, a háború után újra megindult a harc megint újabb újrafelosztásért.

A mai (második világháború utáni) Afrika szempontjából az első világháború utáni időszak Afrika történetének igen fontos fejezete. Ez indított arra, hogy ezt a VI. részt a többinél behatóbban tárgyaljam.

Ebben a részben a következő tényeket, illetve jelenségeket tartottam feladatomnak megoldani:

1. Fekete Afrika jelentékenyen megnövekedett gazdasági jelentőségét a világgazdaság számára;

2. az afrikai gyarmatok megnövekedett gazdasági és stratégiai jelentőségét a gyarmatosító hatalmak számára;

3. azokat a nagy változásokat, amelyek a fekete-afrikai gyarmatok gazdaságában, úgyszintén a gyarmatosító hatalmak (elsősorban Anglia és Franciaország) gazdasági politikájában ez időszakban végbementek, nevezetesen azokat a változtatásokat, illetve módosításokat, amelyeket a gyarmatosító hatalmak az V. részben ismertetett háromféle afrikai „taktikájuk” mindegyikén eszközöltek, amely módosítások következtében a földkérdés és az ezzel szorosan összefüggő munkaerőkérdés háromféle rendezésének nivellálására irányuló tendencia mutatkozik.

4. Bár az afrikai gyarmatok első világháború utáni gazdasági fejlődése a termelésnek és a kivitelnek nagy mennyiségi növekedéséhez és a jövedelmező tőkebefektetések jelentékeny növekedéséhez vezetett, ennek ellenére:

a) az afrikai gyarmatok természeti kincseinek gazdasági kihasználása, a világgazdaság szempontjából még távolról sem felelt meg az adott lehetőségeknek;

b) egyik vagy másik gyarmatnak (a gyarmatosítók, illetve a világgazdaság szempontjából való) gazdasági felvirágzása az *esetek túlnyomó többségében* az afrikai termelők gazdaságának degradálását vagy pusztulását és *kivétel nélkül minden esetben* a dolgozó tömegek kizsákmányolásának növekedését és az afrikai kapitalizmus fejlődésének akadályozását jelentette.

5. Az első világháború utáni gazdasági fejlődés eredményeképpen az afrikai társadalmak életében nagy szociális változások álltak be. Az afrikai törzsek osztálytagozódása ilyen vagy olyan formában és mértékben mindenütt meggyorsult. De:

a) bár az afrikai parasztság proletarizálódása — különböző ütemben és különböző formákban — mindenütt erősödött, *az afrikai parasztság háború utáni fejlődésének alapvető folyamata nem a proletarizálódás, hanem a pauperizálódás* ;

b) az afrikai burzsoázia fejlődése még a nyugat-afrikai gyarmatok viszonylag legkedvezőbb feltételei között is rendkívül lassan haladt előre és

olyan körülmények között, amelyek a kialakulóban levő afrikai burzsoáziát a külföldi nagytőkétől való teljes gazdasági függőségbe helyezik; Dél- és Kelet-Afrika országaiban viszont az afrikai burzsoázia létrejöttének és fejlődésének lehetőségei csaknem teljesen hiányoztak.

6. Az afrikai gyarmatok politikai szervezetében semmilyen *lényeges* változás a demokratizálás irányában ebben az időszakban nem történt. Ellenkezőleg: az afrikai tömegek nemzeti elnyomása és politikai jogfosztottsága — különösen azokon a gyarmatokon, ahol európai telepések is élnek — még inkább erősödött.

7. Az imperialista nyomás fokozatosan Afrika minden részében a nemzeti-, munkás- és parasztmozgalmak kibontakozásához vezetett. Megszületik és nő a nemzeti felszabadító harc és az osztályharc egységének létrehozására irányuló törekvés.

8. Afrikának az első világháború eredményeképpen létrejött első újrafelosztásával — a német gyarmatok elfoglalásával — az imperialista hatalmak közötti ellentétek Afrikában nem tűntek el, az Afrika újrafelosztásáért folytatott harc nem szűnt meg, hanem csak új, sokoldalúbb és bizonyos értelemben még az eddiginél is élesebb formákat öltött. Különös figyelmet szentelek (mind a weimari, mind a hitleri) Németország fondorlatainak, leleplezve a német „gyarmati propaganda” hazug és csalárd voltát és az afrikai gyarmatokon folytatott aknamunkájukat.

9. Ami a mandátum-területeket illeti, szépítés nélkül kimutatom:

a) hogy a mandátum-rezsim *lényegében* nem különbözik a közönséges gyarmati rezsimtől és nevezetesen, hogy az afrikai tömegek anyagi és jogi helyzete semmilyen mértékben sem javult attól, hogy a német elnyomóktól megszabadultak;

b) hogy a mandatárius hatalmak (Anglia, Franciaország, Belgium, Dél-afrikai Unió) mandátum-területeiken jogilag is a közönséges gyarmatokkal egyenlő feltételeket igyekeznek bevezetni. Vigyáztam ugyanakkor, nehogy abba a hibába essem, hogy vulgárisan összehasonlítsam a mandátum-területek rezsimjét a régi német rezsimmel, ami az olvasót arra a következtetésre juttathatná, hogy a mandátum-rezsim rosszabb a régi német rezsimnél. Igyekeztem a kérdést úgy tárgyalni, hogy az olvasó magától jusson arra a megállapításra, hogy két imperialista gyarmatosító közül „mind a kettő rosszabb”.

10. Az afrikai népek felszabadító harcán és a gyarmati hatalmak egymás-közötti harcán kívül szükségesnek láttam foglalkozni azzal a belső harccal is, amely a Nagy-Britannia egyes dél-afrikai és kelet-afrikai gyarmatain élő (túlnyomórészen angol) telepések és a brit kormány, illetve annak helyi hatóságai között folyik.

Afrika bekapcsolása az általános történelmi folyamatba, amely a rabszolgakereskedelem korában elkezdődött, a XIX. század végére mint láttuk, végleg megtörtént. De nemcsak a XIX. század végén, hanem a XX. elején is voltak még Fekete Afrikában egyes olyan körzetek, amelyeket az imperialisták névleg ugyan birtokukba vettek, de amelyekben az imperialista gyarmati kizsákmányolásnak és a gyarmati hatalmak politikai uralmának rendszerét ténylegesen még nem, vagy csak igen kismértékben vezették be (ilyen volt pl. Észak-Rodézia csaknem egész területe, Kongó és Kamerun számos körzete). A háború utáni időszakban az óriási afrikai kontinens egész területét már csaknem maradék nélkül bevonták az imperialista uralom és imperialista kizsákmányolás hatókörébe. Világosan mutatja ezt az a tény, hogy a világ-gazdaság és világpolitika háború utáni alakulásának szakaszai az afrikai gyarmatok első világháború utáni történetében pontosan tükröződnek. Ugyanazok a fordulók, illetve szakaszok, amelyek Európa, Ázsia és a világ többi részének háború utáni fejlődésére jellemzőek (a háború utáni konjunktúra, — illetve bizonyos értelemben: háború utáni válság — első évei után a stabilizálás évei, azután a válság évei, aztán a depresszió évei és végül a második világháború előkészítésének évei), élesen kidomborodnak csaknem minden egyes afrikai gyarmat életében is. Ezért az egyes gyarmatokról, illetve gyarmatesoportokról szóló fejezeteket csaknem mindenütt az e szakaszoknak megfelelő alfejezetekre osztva taglalom.

A szakaszok összeesése nem jelenti természetesen a gazdasági és politikai fejlődés tendenciáinak azonosságát. Az afrikai gyarmatok háború utáni gazdasági és politikai életének tárgyalásánál igyekeztem megmutatni azt is, hogy hogyan tükröződnek az afrikai országok életében az általános jelenségek és tendenciák, de ugyanakkor azokat a sajátos jelenségeket és tendenciákat is, amelyek az afrikai gyarmatok gazdasági és politikai fejlődésére speciálisan ebben az időszakban jellemzőek (pl. a főleg olajos növényeket termelő nyugat-afrikai gyarmatok háború utáni konjunktúráját; a válság és a depresszió sajátosságait az afrikai gyarmatokon stb.).

VII. RÉSZ. FEKETE AFRIKA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

A második világháború évei alatt a fekete-afrikai országok helyzetében lényeges változás nem állott be (azonkívül, hogy Etiópia még 1941-ben visszanyerte függetlenségét, a volt olasz gyarmatok pedig — Szomáli és Eritrea — angol katonai ellenőrzés alá kerültek). Az afrikai népek gazdasági kizsákmányolása a háború alatt nemhogy csökkent volna, de növekedett. A politikai és nemzeti elnyomás lényegében ugyancsak nem enyhült, bár e téren a gyarmatosítók az afrikai népek háborús erőfeszítéseinek fokozása érdekében kénytelenek voltak bizonyos minimális engedményeket (adminisztrációs reformok stb.), másrészt a jövőre nézve határozott ígéretek tenni,

kilátásba helyezve, hogy a háború után komoly politikai reformokat fognak bevezetni, amelyek előkészítésül fognak szolgálni a függetlenség elnyeréséhez. Egyrészt ezek a reformok és ígéretok, másrészt a gazdaság háborús fejlesztése következtében beállott szociális változások (a munkásosztály számbeli növekedése egyes országokban; az afrikai burzsoá rétegek erősödése) már a háborús évek alatt jelentékenyen hozzájárultak az afrikai népek széles tömegei nemzeti öntudatának és függetlenség-vágyának kibontakozásához. A háború évei ily módon mintegy átmeneti időszakot képeztek Fekete Afrika története háború után bekövetkezett új szakaszához.

VIII. RÉSZ. A GYARMATI RENDSZER BOMLÁSA FEKETE AFRIKÁBAN

A második világháború után, a kapitalizmus általános válságának új szakaszában, Afrika történetében is új szakasz kezdődött: a gyarmati rendszer bomlásának és végleges felszámolásának, a gyarmati sorban szynylódó afrikai országok felszabadulásának és függetlenné válásának korszaka. A háború alatt magukban az afrikai országokban végbement szociális változások, másrészt az erőviszonyok világméreteken történt megváltozása az afrikai népek millióit ébresztették öntudatra és hozták mozgásba. Kibontakoznak és rohamos ütemben fejlődnek a nemzeti felszabadító mozgalmak. A harc most már nem a gyarmati elnyomás és kizsákmányolás enyhítéséért, de annak teljes és végleges felszámolásáért, az afrikai népek szabadságának, országaik függetlenségének és szuverenitásának kivívásáért folyik. Az imperialista gyarmatosítók a megváltozott erőviszonyok mellett képtelenek lévén az öntudatra ébredt néptömegek mozgalmát feltartóztatni, bizonyos mértékben visszavonulni kényszerülnek. Lényegében nem változtatják ugyan meg gyarmatpolitikájukat, de stratégiát és taktikát változtatnak. Az afrikai népek függetlenségi mozgalmainak és a világ közvéleményének nyomása alatt egyik országot a másik után kénytelenek a régi típusú gyarmati függőség igájából kiengedni, de a megváltozott körülményeknek megfelelően, mindent megtesznek egyrészt annak érdekében, hogy a leplezetlen politikai elnyomás durva módszerét a politikai befolyásolásnak a „demokrácia” köntösébe öltözött körmönfontabb módszereivel, a gazdaságilag elmaradott gyarmati országok kincseinek nyílt elrablását a gazdasági kizsákmányolás közvetettebb formáival helyettesítsék, másrészt annak érdekében, hogy legalább a még megmaradt gyarmataikat továbbra is megtarthassák, azok népeinek felszabadító mozgalmait elfojtsák. De minden erőlködésük hiábavaló, a történelem kerekét visszafordítani nem lehet. A második világháború befejezése óta eltelt tizenhat év alatt (1961 végéig) a 46 fekete afrikai gyarmat közül 24 nyerte el függetlenségét és szuverenitását, a megmaradt 22 között pedig nincs egy sem, amelynek népe ne folytatna eltökélt harcot a gyarmati elnyomásból való felszabadulásért, a független és szuverén államiság elnyeréséért.

IX. RÉSZ. A FÜGGETLENNÉ VÁLT FEKETE-AFRIKAI ORSZÁGOK ELSŐ LÉPÉSEI

Azok a fekete-afrikai országok, amelyek függetlenné válnak, történelmüknek teljesen új szakaszába lépnek. Bár a függetlenségnek, amelyet élveznek, jellege és mérve különböző (ellentétben a valóban és teljesen független Guineával, számos függetlenné vált afrikai országban az imperialista gyarmatosítóknak egyelőre még sikerült gyarmati uralmuk több-kevesebb maradványát átmenteniük), de még a legfogyatékosabb függetlenség is óriási előrelépést jelent a gyarmati helyzettel szemben, mert megnyitja a teljes függetlenség felé vezető további fejlődés lehetőségét.

A független szuverén állami létnek ez az új történelmi szakasza a különböző fekete-afrikai országok számára különböző időben vette, illetőleg veszi kezdetét. Elsőnek a Szudáni Köztársaság 1956-ban, legutóbb Tanganyika 1961 decemberében, a kettő között 22 ország különböző időpontban lépte át történelme új korszakának ezt a küszöbét, a többiek még csak majd a jövőben fognak, ugyancsak különböző időpontokban elérni történelmüknek ehhez a legfontosabb dátumához. Ebből következik, hogy Fekete Afrika történetének ez az utolsó — a függetlenségüket elnyert fiatal államok történetének első — fejezete, ellentétben a korábbi történelmi korszakokat taglaló fejezetekkel, nem valamennyi fekete-afrikai országról szól, csupán azokról, amelyek már függetlenné váltak, és mindegyikük számára más-más időponttól kezdődik és más-más időszakot ölel át.¹

*

Mint fentebb már mondtam, Afrika (első) felosztásának befejezésével a kontinensnek történelmi körzetekre való beosztása változást szenvedett. Míg az előző három korszak történetét (II—IV. rész) a fentebb ismertetett nagy kiterjedésű történelmi-földrajzi körzetek szerint tárgyaltuk, Afrika XX. századi, tehát a felosztás utáni történetét máshogy, mint a politikai-földrajzi körzetek szerint — vagyis a gyarmati egységek szerint — tárgyalni nem lehet. Ez a változás az V—VIII. részeknek nemcsak szerkezetére, de tartalmára is kihat. Afrika története a felosztás előtt — Afrika elfoglalásának és az afrikai népek ellenállásának története a hódítókkal szemben. Afrika története a felosztás után — az európai hatalmak afrikai gyarmatainak politikai és gazdasági története és az afrikai népek felszabadító harcainak története.

¹ Azoknak a fekete-afrikai országoknak legújabb története, amelyek még gyarmati sorban tengődnek mind a mai napig, az előző fejezetbe tartozik. Ugyancsak az előző, az imperializmus korszakát átfogó részben tárgyalom annak a két fekete-afrikai országnak legújabb történetét, amelyek már az imperialista korszak előtt független államok voltak s amelyeknek az imperialista gyarmatosítókhöz való viszonyában a második világháború után változás nem állott be (Etiópia, Libéria).

Ebből a megfontolásból kiindulva, valamint a fentiekben kifejtetteket figyelembe véve, munkámat három kötetre osztottam.

1. Fekete Afrika története Afrika első felosztásáig (I—IV. rész)
2. Fekete Afrika története a századfordulótól a második világháborúig (V—VI. rész)
3. Fekete Afrika története a második világháború alatt és után (VII—IX. rész).